

РАЗМИСЛИ ОКОЛО ЕДИН ЮБИЛЕЙ (200 години от смъртта на Евгений Вулгарис)

В неразсъмне ѝ юрoдe, пoрдaдн чтo ce cрaмнншь дa ce нaрeчeшь бoлгaрннъ
н нe чeтeшь пo cвoн язнкъ н нe дъмaшь?

Паисий Хилендарски, *История славеноболгарская*

I

През 2006 г. гръцката общественост почете най-тържествено 200-годишнината от смъртта на Евгений Вулгарис (1716–1806), считан за централна фигура на Гръцкото национално възраждане. Тържествата завършиха с две големи научни конференции през месеците юни и декември в родното място на юбиляра, о-в Корфу/Керкира — първата под покровителството на всеросийския патриарх Алексей, към участниците на която той изпрати специално послание, изтъкващо големите заслуги на Вулгарис за интелектуалното и политическото пробуждане на Гърция, неговата борба за запазване чистотата на православната вяра, верността му към учението на светите отци и църковната му служба в Русия, където е бил призван с Божия промисъл.

Тези тържества, както и самият юбилей останаха извън вниманието на българската общественост, на която ежедневната преса не пропуска да съобщи за значително по-маловажни събития, случили се в най-далечни страни, на хиляди километри. Затова читателят с пълно право ще се запита: Кой е този велик грък с българско име? Съществува ли някаква връзка между неговия живот и неговата дейност и България и по-специално Българското национално възраждане? И защо името му не се споменава от българската историография и не се свързва с културната история на нашия народ?

Тази статия има за цел да отговори на първите два въпроса — отговор на третия въпрос трябва да си даде читателят, след като се запознае с някои факти, които биха осветлили една от най-тъмните и най-заплетени страни на културната и политическата история на нашия народ, с която са вършени и продължават да се вършат най-много манипулации: комплекса от въпроси, свързани с етническата принадлежност, с неговия произход, с неговите културни традиции и национална идентичност. Или с други думи, въпросите, които повдига един друг българин, за когото се приема с повече или по-малко основания, че е централната личност на Българското възраждане — Паисий Хилендарски. Затова е нужно въпросите, свързани и произлизащи от живота и дейността на гръцкия възрожденец, да се разглеждат паралелно с живота и дейността на българския възрожденец, която започва не само по същото време, но и в един и същ район с радиус по-малък от 10 км. Или показано нагледно — разстоянието в София между Орлов мост и разклонението към летището и квартал Младост. Защото това е разстоянието от килиите на отец Паисий в Хилендарския и Зографския манастир, където той в първата половина на 50-те години на XVIII век пише историята си, до основаната през 1749 г. върху землището на съседния Ватопедски манастир Атонска академия. А на това място от

1754 до 1758 г. протича цялата възрожденска дейност на Вулгарис. В 1759 г. той напуска Атон, като до 1761 г. е директор на патриаршеската школа в Цариград, но и тази дейност прекъсва по собствено желание, на следващата година напуска и пределите на Османската империя, в която няма да се завърне до края на живота си, цели 45 години; след кратък престой в Яш, Молдавия, той заминава за Германия (Гьотинген и Лайпциг), където остава до 1771 г. От тази година Вулгарис пренася дейността си в Русия в служба на руската императрица Екатерина Велика, отначало като неин библиотекар и съветник, а в 1775 г. е ръкоположен за Славонски и Херсонски архиепископ със седалище в Полтава. На този пост, който е на второ място в йерархията на руската православна църква след патриарха, Евгений Вулгарис, но вече под името Евгений Булгарский или Булгар, се задържа до 1778 г., когато го предава на своя ученик и съгражданин Никифор Теотоки. Вулгарис се установява в Санкт Петербург, където пише научни трудове, става действителен член на Императорската Руска академия на науките, съветник и сътрудник на Екатерина Велика, в 1803 г. се оттегля в Александър-Невската лавра в руската столица, където умира и е погребан в 1806 г.

Макар данните за Евгений Вулгарис да намират потвърждение в биографиите му, чиито автори са не само гърци, но също французи, германци и дори руси, подробностите от живота му се предават по твърде различен начин и в твърде различна светлина, а някои от най-важните моменти в живота му се премълчават от всички автори, за някои от неговите постъпки и причините за тях или не се споменава нищо, или се изказват уклончиви и общи предположения. Това засяга на първо място връзката му с Цариградската патриаршия и най-вече неговия разрыв с нея и причините за този разрыв — а в случая се касае очевидно за сериозен конфликт, вследствие на който Вулгарис завинаги напуска родината си. И конфликтът трябва да е бил много голям, за да не бъде забравен от Цариградската патриаршия и след четвърт хилядолетие — което се вижда и от нейното резервирано отношение към юбилейните тържества в Корфу през 2006 г., при които той, противно на очакванията на гръцката общественост, не бива канонизиран за светец. И то въпреки застъпничеството на руския патриарх Алексей, който дава висока оценка на заслугите му за православната църква. Според сведенията на гръцките му биографи Вулгарис пише укорително и оскърбително писмо до патриарх Кирил V, който по това време вече от три години не е глава на гръцката църква и не може да бъде обвиняван за промяната в отношението към него и към неговата дейност. Но това писмо не се публикува никъде и за съдържанието му, както и за причините на гнева у Вулгарис можем само да гадаем. Наистина, някои от биографите му се опитват да обяснят разрива със субективни причини у самия него — неговата мнителност и мания за преследване или недооценяване на заслугите му, както и неговия твърде несговорчив („непокладистъй“) характер. Но също и с идеологически различия във възгледите — а по този въпрос гръцките автори предпочитат да мълчат.

Ако и гръцките автори да мълчат, толкова по-красноречиво говори за него Паисий Хилендарски — негов съотечественик, съвременник и съсед по манастир. Защото именно Евгений Вулгарис е адресатът в посвещението на книгата му, което днес знае всеки българин и което е използвано тук като мото на статията. И това посвещение има тъй универсален характер, че досега никой от безчислените изследователи на Паисий и на неговото дело не е забелязал, че този адресат е една конкретна личност — при това една от най-известните личности в културния ландшафт на Балканите през XVIII век, хвърлила своята сянка далеч извън техните предели и надживяла с векове епохата. И Паисий е този, който е могъл да разбере най-добре проблемите в характера на своя сънародник, чието понижено самочув-

ствие идва единствено от това, че не е „достатъчно грък“. Дори когато съвременниците му го превъзнасат като „втори Платон“, това не го успокоява и той иска да бъде „по-грък от гърците“ — а това е комплексът за малоценност, тъй характерен за всеки ренегат, който знае дълбоко в душата си, че каквото и да прави, никога няма да бъде считан от инородните си съвременници за равностоен.

И да не се публикуват документите, свързани с разрива на Вулгарис с Цариградската патриаршия, причините за този разрив ще открием в съчиненията му, отразяващи точно неговите възгледи и идеи. А едва ли може да съществуват големи противоречия от тези между застъпваните от него хуманистични принципи и толерантност, които той извлича от старогръцката философия и от своите образци сред съвременните философи, на първо място Волтер и Джон Лок, от една страна, и ретроградното богословие на Цариградската патриаршия, от друга страна. Трудно може да се намери и друго място, където това богословие да се изповядва и да се поддържа тъй силно, както в гръцките светогорски манастири и в патриаршеската школа в Цариград. И ако Вулгарис е имал някакви илюзии, че би могъл да въздейства по някакъв начин върху мирогледа на своите гръцки съвременници в Цариград и Атон, тези илюзии са се разпръснали още при първия му досег с тях и е повече учудващо, че е трябвало да изчака четири години, преди да прекрати своята дейност. А от идеите му относно величието на старогръцката култура и философия се възприема само манията за величие у „преките ѝ наследници“, изродила се в мегаломанията, която ще стане у тях ръководна идея. Но тази идея съществува и преди Вулгарис, а агресивната политика на Цариградската патриаршия достига през XVII и XVIII век своята кулминация — още в началото на XVII век патриаршията обсебва два от най-големите български манастири, Бачковския и Роженския, през XVIII и XIX век тя си присвоява още и българските светогорски манастири Ксиропотам и „Свети Павел“, в течение на XVII и XVIII век ще разпростре своята духовна власт над църквата и във влахо-молдавските княжества, които от X до XIV век са подчинени на българската архиепископия в Охрид, като узурпира там и политическата власт, чиито носители стават фанариотски гърци. И най-сетне със съдействието на султана тя ще закрие в 1767 г. и Охридската архиепископия, а в 1772 г. — сръбската патриаршия в Печ.

Паисий и Вулгарис са почти връстници — Вулгарис е само шест години по-възрастен, но надживява Паисий с повече от 33 години. И това е едва ли не единственото нещо, което ги сближава. За разлика от Паисий, Вулгарис е поставен от рождение във възможно най-благоприятните за времето си условия в границите на Османската империя и получава най-доброто университетско образование в Падуа. Макар и неговите биографи да разполагат с несравнимо повече материали, отколкото биографите на Паисий, по едни или по други причини те не дават сведения нито за семейната среда, в която той израства, нито за неговите учители и преподаватели, като само споменават неговата изключителна прилежност и упоритост в учението, с които той още много млад постига значителни резултати и привлича вниманието на някои решаващи фактори в образователната система на Цариградската патриаршия. В 1737 г. е подстриган за дякон, а преди да навърши 30 години, заема ръководни позиции като директор на няколко учебни заведения в Янина и Кожани. С писмо на патриарх Кирил V от 7 юли 1753 г. той е удостоен с титлата *дидаскалос* (професор) на елинските науки, като му се възлага директорството на основаната малко преди това (1749 г.) Атонска академия в манастира Ватопед, която през своето управление (1753–1758) той издига до нивото на европейски университет, където се преподава философия и богословие вече съобразно съвременните изисквания на науката. За тези няколко години Академията се превръща в

просветен център, който привлича млади гърци от всички краища на Османската империя. Там се проglasява и идеята за възраждане на културата и философията на антична Гърция, за чиито преки потомци се считат събралите се в Академията младежи, водени от Евгений Вулгарис. Те определят за своя програма тъкмо тази идея, придружена с възстановяването на езика на древните гърци от IV век преди Христа с неговата фонетика, граматика и правопис като книжовен език за всички гърци. Върху тези основи ще бъде изградена през XIX век също и образователната система в новата гръцка държава, а езиковите и правописните норми, установени от Вулгарис, ще се запазят в Гърция до началото на 80-те години на XX.

* * *

За българския произход на Евгений Вулгарис ние не сме принудени да гадаем или да излагаме хипотези. Ако и никой от неговите биографи да не съобщава никакви данни за неговото семейство, фамилията му Вулгарис/Българин и родното му място — едно от кръстовищата и възел, в който се събират всички етноси на Балканския полуостров — говорят достатъчно красноречиво за него. Ние не знаем дали родителите му са от коренното население — а и имало ли е на о-в Корфу изобщо такава? А името, което Вулгарис запазва — явно противно на своите възгледи, — доказва по-точно от всички документи (каквито лесно се преправят!) българската му националност. За разлика от безброй негови сънародници, които си сменят името, за да се слоят с облагодетелстваните съсловия, без разлика дали това са турци, гърци или даже румънци! Юрий Венелин цитира в своята „Грамматика на днешното българско наречие“ цяла поредица от най-гротескни примери на имена, носени от такива преименувани българи, каквито ще срещнем сред спомоществателите на всяка българска книга през първата половина на XIX век: Бухурданджибаша Теодориди Петрович отъ Котелъ, Сакеларъ Параскева, хаджи Иоаннь Иофчоглу, Георгий Иоаннович Филоглу, Ангелъ Ивановъ Бурумлиди, Добрий хаджи Бакалоглу, Димитраки Пороглу — списъкът може да бъде продължен с много десетки подобни имена. Но отразеният в името Вулгарис български произход ще се окаже при продължилия повече от четири десетилетия негов престой в Русия дори от полза за него и там той вече ще се нарича *Евгений Булгаръ* или *Булгарский*, а трудовете си ще подписва „сочинение Евгения Булгара“. И към титлата му на архиепископ ще пише освен *Херсонский*, респ. *Екатеринославский*, също *Булгарский*.

Трудно е да си представим две по-различни съдби от съдбите на Вулгарис и Паисий. Докато за родното място на Вулгарис, също както и за неговия произход не са се водили никога спорове, за личния живот на Паисий ние знаем твърде малко за да не кажем, че не знаем нищо. Повече от двеста години след раждането му не се знаеше нищо нито за родното му място, нито за средата, в която израства, а и след като станаха известни малкото подробности за тях, те трудно могат да ни обяснят подбудите и същността на неговото дело. Освен това, което той, както и безброй негови съвременници са знаели за себе си — че са българи. И независимо от това, дали те са считали националната си принадлежност като благословия или като бреме в своя живот. За изследователите е било и си остава неясно защо Паисий дава тъй малко обяснения за понятието *българин* — правени са дори статистики на колко малко места в своята История той си служи с това понятие и колко рядко употребява понятието *България*. Защо? Защото и двете понятия за него, както и за всекиго от неговите сънародници не се нуждаят от обяснение. А когато Паисий споменава понятието *българин*, той също знае много добре какво означава то. Той знае по-добре от съвременните историци, че понятието *българин* е по-широко от

понятието *славянин*, знае, че в някои времена българите били наричани готи — без да е чел *Историята* на ранносредновековния сирийски автор Йоан Малала, където пише, че някога в далечното минало българите и хуните са били наричани мирмидонци. Паисий знае по-добре от съвременните български историци и че българите живеят в своята родина от най-далечни времена.

Не по-малко от съдбите на двамата са различни и идеологиите, които те прогласяват. И ако биографите на Вулгарис извеждат възгледите му от хуманистичните възгледи на образците му — Платон, Волтер и Джон Лок, — като подчертават толерантността в основата на тези идеи, в крайна сметка и този хуманизъм, и толерантността му ще се изродят при неговите последователи в гръцката мегаломания, хвърляща тъмна сянка върху отношенията между балканските народи през последвалото столетие. На тази гръцка мегаломания, съществуваща още преди Вулгарис, но и след него, Паисий противопоставя идеята за равноправие между отделните балкански народи — да живеят на *своята* земя и да служат на Бога в *своите* църкви под скиптър на *своите* царе.

Различен е и животът на двамата. Вулгарис търси *чужда* идентичност и напуска завинаги родината си, където повече няма да се върне. А Паисий тръгва да обикаля *своята* родина, за да се слее напълно с нея, разтворил се без остатък в нейната земя. Научните и литературните трудове на Вулгарис са предназначени за най-тесните елитарни кръгове от висшето общество в руската столица, издават се в най-изискан за времето си вид. А единствената книга на Паисий в продължение на много десетилетия ще се преписва и предава от ръка на ръка, от българин на българин. Написана на езика на неговите съвременници, тя ще влезе в сърцата им, за да утвърди тяхното самосъзнание и обичта им към *своята* родина. За разлика от съчиненията на неговия антипод Евгений Вулгарис! И в този смисъл трудно бихме могли да посочим по-голям парадокс: най-високо оцененият от покровителката му, руската императрица Екатерина Велика, негов труд, отпечатан най-люксово — преводът му на Виргилиевата Енеида от латински на класическия старогръцки език от IV век пр. Хр. И този превод едва ли ще бъде прочетен някога от някой негов сънародник по рождение или по избор.

Но различията между Паисий и Вулгарис не се изчерпват с различията в живота им. За Паисий ние не знаем с положителност нито датата на неговата смърт, нито мястото, където са били погребани неговите тленни останки. За разлика от Вулгарис, или по-точно вече Евгений Булгар, под което име той е погребан там, където преди и след него са били погребвани само руските царе и семейства им, патриарсите и избраниците от висшето съсловие на Руската империя: Александър-Невската лавра в Санкт Петербург.

II

Тук не е мястото да разглеждаме положителните и отрицателните страни на езиковата реформа в Гърция, заложена от Вулгарис и задържала развитието на живия народен език в течение на близо две столетия — това са проблеми, засягащи само гръцкия народ, и той ги решава сам, без външна намеса и без да се ръководи от съветите на мнозина свои мними приятели. Не можем обаче да отминем безкритично продължилата повече от четири десетилетия дейност на Вулгарис в Русия, доколкото тя е непосредствено свързана и със съдбата на нашия народ. А тази дейност и рамките, в които тя протича, изискват по-подробно разглеждане. И засяга в еднаква степен Евгений Вулгарис и Евгений Булгар.

* * *

На 16 януари 1547 г. навършилият 16 години наследник на престола на великите московски князе Иван Василиевич е увенчан от московския патриарх с царската корона като първи от руските владетели, удостоил се с титлата цар. Това е бъдещият цар Иван IV Грозни, който обосновава този си акт с женитбата на своя дядо, великия княз Иван III Василиевич (1462–1505), с племенницата на последния византийски император Константин XI Драгаш/Палеолог (1449–1453) — София Палеолог. Обявил се за единствен и правомерен наследник на престола на византийските императори, цар Иван Грозни създава руската национална доктрина за „Москва – Трети Рим“, подкрепяйки я не само с династично-политическите права върху наследството на Византия, които той счита, че притежава и че те преминават от него върху наследниците му на руския престол, но и с православие, според църковната традиция предадено от Византия на Русия чрез великата киевска княгиня Олга, приела през X век своето свето кръщение в Цариград от ръцете на самия патриарх и считана от руската православна църква за равноапостолка и за първа разпространителка на православието в руските земи. Иван Грозни подкрепя своите претенции върху византийското политическо и духовно наследство и с издаденото през 1558 г. от цариградския патриарх Йоасаф II послание до цялата вселенска православна църква, признаващо „цар Иван“ за защитник и върховен покровител на всички православни християни и задължаващо да се споменава името му при всяко богослужение — това нареждане бива утвърдено три години по-късно от църковен събор с участието на 38 патриарси и митрополити.

Установяването на тази политическа доктрина е свързано обаче с немалки затруднения и изисква значителни манипулации върху историческите извори, защото тя не намира своята поддръжка в тях. И това се отнася не само за наследяването на императорската титла от византийските владетели, която не се предава и приема така, както се иска на цар Иван Грозни, и сред съвременниците на дядо му, великия московски княз Иван III, е имало няколко десетки повече или по-малко влиятелни владетели, свързани по-тясно с императорските династии във Византия. Но още по-съществена в случая е православната традиция на руската църква, която тя **не** получава непосредствено от Византия — нито с „кръщаването на киевската велика княгиня Олга, извършено от самия цариградски патриарх“, което съчиняват руските летописци и за което липсват каквито и да било основания в съвременните исторически извори, нито с „покръстването на русите в 988 г.“, за което също липсват сведения в неруските исторически извори. Съвременните византийски исторически извори не казват нищо и по този въпрос, а арабските посочват дата две години по-ранна, представяща хода на събитията по съвсем различен начин. Това заставя руските „летописци“ да преправят на няколко пъти своите съчинения — след 1039 г., в края на XI век и още веднъж в средата на XVI век — след коронясването на Иван Грозни и прогласяването на неговата политическа доктрина. Тъкмо по това време се датират почти всички преписи на руските летописи, изготвени след пълното или частично унищожаване на оригиналите или в редки случаи само с подмяната на части от тях. Но както винаги се случва при манипулирането на историята, фалшификаторите се оплитат сами в противоречията от своите измислици и стигат до задънена улица. А че историята и днес се манипулира, най-добре знае моето поколение, пред очите на което фактите и предаването на събитията многократно се изопачаваха през последните 75 години, но и днес все още продължават да се изопачават. Историята се базира обаче не само на разкази на ними очевидци, но и на сведения и факти, които доставят многобройните помощни науки. И в крайна сметка ние винаги сме в състояние да разграничим истината от лъжата.

Един от най-характерните случаи за манипулацията на историческите извори е свързан с дейността на Евгений Вулгарис — или по-точно Евгений Булгар, както той сам вече се подписва — в услуга на руската самодържица Екатерина Велика. И се отнася до „кръщението“ на великата киевска княгиня Олга и годината на нейното посещение в двореца на византийските императори, засвидетелствано от самия неин домакин, император Константин VII Багренородни, и описано с най-големи подробности в неговата книга „За церемониите“. Данните за самоличността и произхода на Олга, както и за пътуването ѝ до Цариград са били заличени по всяка вероятност още по време на унищожаването на руските летописи, извършено след встъпването на първия гръцки митрополит на Киев в 1039 г. и заместени в края на XI или началото на XII век с един разказ, който няма нищо общо с истината. При тази манипулация на историческите извори не биват забелязани две много важни подробности, отнасящи се до родното място на Олга и до произхода на нейния син Светослав. Това родно място е отбелязано в някои преписи на руски летописи, но и в нейни жития, изготвени преди XVI век. И там се казва, че тя е родена в Пльсковъз, т. е. в старата столица на Първото българско царство. В 1878 г. известният изследовател на старата руска книжнина архимандрит Леонид открива и един кратък летопис от XV век, следващ случайно избегнал унищоженията стар протограф, в който се съобщава, че тя е била българска княгиня — съответното място в най-стария препис от руската летописна повест, т. нар. Лаврентиевски препис, не е стигнало до нас, понеже от него са откъснати девет листа, предаващи по всяка вероятност и други подробности, свързани с нея. В следващите по време преписи от руските летописи месторождението на Олга вече се предава като Пльсковъз, в което название руските историци искат да видят града Псков — без да могат да обяснят откъде се е взела там буквата њ. Въпреки това те налагат тезата, според която град Псков по-рано, т. е. в X век, се е наричал Плесков. Много убедително обяснение! Но при археологическите разкопки и сондажи, извършени през 60-те и 70-те години на XX век върху целия терен на Псков, не могат да се открият никакви следи от селище на същото място преди средата на XII век — век и половина след раждането на Олга. Намерени са само следи от известния на летописите славянски град Изворск, разрушен до основи по всяка вероятност в средата на X век — а този град няма нищо общо с легендарния Плесков.

Не по-малко противоречия спрямо възприетата от руската историография хипотеза за варяжкия произход на Олга съдържат сведенията в руските и византийските исторически извори за нейния син, великия княз Светослав. Така руската летописна повест цитира неговите думи към майка му: „Не ми се стои в Киев — искам да живея в Преслав на Дунава, понеже *там е средата на моята земя.*“ А гръцкият летописец Лъв Дякон, като описва външния вид на Светослав при срещата му с византийския император Йоан Цимисхи, обяснява с благородния му произход необичайния за византийците негов външен вид с бръсната глава, от която пада назад голяма плитка. Такъв белег за благороден произход при „варягите“ не се споменава от никой историк, докато Именникът на българските князе съобщава изрично, че преди Исперих да премести резиденцията си „отсам Дунава“, българските владетели били с бръснати глави — но и римският географ Страбон отбелязва също в I век сл. Хр., че „принадлежащите към благородното съсловие у гетите отсам и отвъд Дунава са бръснели главите си“.

Докато историците обикновено подминават тези сведения за Олга и Светослав, без да обърнат на тях нужното внимание, въпросът за пътуването на Олга до

Цариград и нейното мнимо кръщение там, извършено според руските „летописи“ от самия патриарх, става тема за научна дискусия, която се води повече от 250 години и върху която са написани над 200 изследвания — между които централно място заема книгата на Евгений Булгар. Именно Булгар, а не Вулгарис: „Евгения Булгара, Архиепископа Славенскога и Херсонскога Историческое розысканіе о времени Крещенія Россійской Великой Княгини Ольги“.

Тази научна дискусия започва с едно събитие, най-тясно свързано с живота и съдбата на руската императрица Екатерина Велика и насочило вниманието ѝ към проблемите на старата руска (но и българска!) история, които ще определят нейната външна политика през цялото ѝ продължително царуване. Началото на дискусията поставя научното съобщение на известния германски историк и проректор на Гьотингенския университет Йохан Матиас Геснер, изнесено по време на тържеството в университета по случай раждането на дългоочаквания наследник на руския престол, сина на Екатерина Велика — от чието име майка му ще управлява руската империя цели 34 години. На това тържество, организирано и финансирано от трима руски студенти, внуци на Акинтий Никитич Демидов — един от най-богатите финансови магнати в петровска и следпетровска Русия и централна фигура в изграждането на уралската минна промишленост, — германският историк съпоставя сведенията на руските и византийските извори относно пътуването на великата киевска княгиня Олга в Цариград и годината на това пътуване, но и събитията, свързани с него. На фантастичния разказ в руската летописна повест, в който се съобщава, че Олга отишла в Цариград, за да се покръсти, а императорът бил тъй очарован от нейната красота и мъдрост, че не само наредил на патриарха незабавно да я кръсти, но ѝ направил също предложение за женитба, Геснер противопоставя разказа на византийския император Константин Багренородни, който в „За церемониите“ описва с най-големи подробности двата приема, дадени от него на руската княгиня. В разказа му обаче не става и дума за кръщение, а още по-малко за женитбено предложение, като и годината на пътуването не е 955, както твърди руският летописец, а 946, посочена в книгата на византийския император. Тази дата за посещението на Олга се потвърждава от датите на приемите, дадени от него на другите делегации преди и след Олга. Че руската княгиня при посещението си в Цариград е била вече християнка, според Геснер свидетелства придружаващият я в нейната свита като съветник свещеник Григорий, а значителната разлика във възрастта между над 70-годишната Олга и женения, но и близо 20 години по-млад византийски император, чиято жена при това присъства на приемите, прави съобщението на руския летописец свършено невероятно.

Това научно съобщение предизвиква незабавна реакция от правителствените кръгове в Русия. Още преди то да бъде обнародвано, в майския брой на „Ежемесячные сочинения къ пользѣ и увеселенію служащіе“, официално издание на Императорската Руска академия на науките, излиза редакционна статия под заглавие „Сумнительства касающіеся до російскія исторіи“ (Умувания, отнасящи се до руската история), в която на руските читатели се съобщава, че немският историк Геснер изказва съмнения относно достоверността на руските летописи: 1) той поставя под въпрос датата на пътуването на великата княгиня Олга, тъй както тя се предава в руските летописи; 2) поставя под въпрос изобщо нейното покръстване в Цариград, като се обосновава, че това събитие не е отразено в книгата на византийския император; 3) присъствието на един свещеник на име Григорий на приемите в двореца като член на делегацията, която съпровожда великата киевска княгиня, германският историк тълкува като доказателство, че тя е била християнка още преди да отиде в Цариград. В края на тази статия-отговор се вмениява като почетно задължение на

руските историци да изследват внимателно обстоятелствата, свързани с посещението на великата киевска княгиня Олга, и да установят доколко вярно те са могли да бъдат отразени в руските и византийските извори, като отстранят всички съмнения, породени от разликата в техните твърдения.

След като през последвалите 10 години нито един руски историк не се отзовава на апела на анонимния автор — представител на Императорската Руска академия на науките, зад когото несъмнено стои самата бъдеща императрица Екатерина Велика, през 1765 г. тя, вече като руска самодържица, сключва договор с германския историк Аугуст Лудвиг Шльоцер, който се задължава да изследва и публикува за първи път в Германия руските летописи. А една от най-важните точки в този договор, който е запазен в архива на Академията и по-късно неколкратно публикуван, гласи, че германският историк поема задължението да издаде летописите съобразно с желанията на Императорската Руска академия, като преди това представи там ръкописите си за одобрение. Още първата публикация на Шльоцер, издадена след подписването на договора, „Обща история на северните народи“, в която той подкрепя датировката за пътуването на Олга от руските летописи, е посрещната с унищожителна критика от страна на едва 26-годишния по това време професор по риторика и философия в Хале Йохан Тунман, който се позовава като Геснер на доказателствата от положителните науки, в числото на които счита и математиката, недопускаща произволното датиране на пътуването на Олга, за което не съществува друга алтернатива. В края на критичните си бележки Тунман отбелязва, че проблемите в историографията не се решават по демократичен начин с принципа на мнозинството: „Големият брой на свидетелите не доказва техните сведения — Александър [Македонски] никога не е минавал през Каспийската порта и не е построил Кавказката стена, ако и гърците, индийците, римляните, сирийците, арабите и германците да твърдят това.“

Независимо от доказателствата на Геснер и Тунман, Шльоцер обаче спазва условията на договора си с Екатерина Велика през четирите десетилетия, през които работи върху публикуването на руските извори, и в последния том на своето изследване, излязъл през 1809 г., той пише във връзка с датирането на пътуването на Олга: „Въпросите на математиката и на календара не влизат в моята специалност.“ И за тези негови заслуги е въведен от внука на Екатерина Велика, руския император Александър I, в дворянското съсловие.

20 години преди това обаче Екатерина Велика прави нов опит за утвърждаването на посочената от руските летописи година на пътуването на Олга в Цариград. И в този неин опит тя ще си послужи с най-тежката артилерия, с която разполага: с авторитета на един от най-известните европейски учени по това време — Евгений Вулгарис/Булгар.

Макар и биографите на Евгений Вулгарис да представят различни версии за начина, по който той се свързва с руската самодържица, най-вероятна е тезата, която самият той поддържа, а именно че ѝ го препоръчва самият крал Фридрих Велики (1740–1786). На няколко пъти в Берлин той се среща с пруския крал, а веднъж на срещата е присъствал и Волтер, с когото водил дълъг спор, събудил възхищението на монарха. Във всеки случай в 1771 г. Вулгарис е вече в Санкт Петербург и постъпва на служба при Екатерина — отначало като неин библиотекар и научен съветник. В 1775 г. по нейно нареждане той бива ръкоположен за архиепископ в създадената за него Славенска и Херсонска архиепископия, като по такъв начин заема второто място в йерархията на руската църква след патриарха, без да е подчинен на последния. А създаването на тази архиепископия е част от политическата платформа на императрицата, която тя най-последователно преследва

още от възкачването си на престола в 1762 г. И тази политическа платформа се базира на руската национална доктрина, прогласена от Иван Грозни и придобила актуалност с управлението на Петър Велики (1682–1725). Но при Екатерина тя не е само теория и идеал за далечното бъдеще, а започва да се прилага на дело. Войните с Турция, завършили с мира от Кючук Кайнарджа в 1774 и Яш в 1792 г., както и присъединяването на Кримския хаганат към Русия в 1783 г. не само откриват достъпа към Черно море, но добавят към Русия нови територии, населени почти изключително с мохамедани. За по-нататъшното прокарване и осъществяване на руската национална доктрина Екатерина я модифицира със своя така наречен „Гръцки проект“, включващ заселването на новоприсъединените територии с християнско население от Югоизточна Европа — а това християнско население в действителност е съставено предимно от бежанци от българските земи и значително по-малко гърци и сърби. Целта е граничната зона между Русия и Османската империя да се използва при следващите войни като бариера, а населението ѝ да участва на първо място в защитата на страната, спестявайки по такъв начин военните разходи.

Главен съветник на Екатерина при планирането и осъществяването на този „Гръцки проект“ е Евгений Вулгарис — но вече под името Евгений Булгар. С ръкополагането му за духовен глава в новоприсъединените към Русия области той трябва да се грижи за интегрирането на тяхното население в руската страна и обединението му под покрива на православната църква. Ако и отначало да е живеел с илюзията, че там българо-гръцкото население ще получи повече права от крепостното население в Русия, той трябва много скоро да се е убедил в обратното, както и в това, че неговият висок пост в църковната йерархия не може да се съгласува с философските му възгледи. Само след три години той се отказва от него — но не и от привилегиите, които получава като член на най-висшето общество в Русия и от които се ползва до последните дни на живота си.

Не по-успешна е и теоретическата дейност на Евгений Вулгарис/Булгар в услуга на руската национална доктрина, на която дейността на Екатерина Велика възлага големи надежди. От него се очаква да направи съществен принос за утвърждаване на тезата за приемствеността от Византия при разпространението на православие-то в Русия — или с други думи, да закрепи с научни доказателства легендата за покръстването на Олга в Цариград. Но излязлата през 1792 г. негова книга на тази тема, въпреки привидните ѝ научни качества — оценени единствено от Шльоцер! — не повлиява в спора, който ще се води още две столетия и остава без значение в дискусиата, бидейки цитирана само от трима между близо двеста участници в нея, и то като курioз. А накрая се утвърждава датировката на Геснер, която поставя под въпрос и кръщението на Олга в Цариград.

III

Противопоставянето на Паисий и Вулгарис ни дава възможност да разберем и осъзнаем по-добре заслугите на Паисий Хилендарски за нашия народ, но ни дава основание и за много размишления. На първо място, за Гръцкото възраждане и идеите на Вулгарис, които определят до голяма степен характера на това възраждане и връзката му с гръцката култура. А за Вулгарис, както и за неговите последователи „гръцка“ е не само историята и културата на Атина от IV век пр. Хр., но също и на предшествалите я 2–3 хилядолетия, и на Средновековието в границите на Византийската империя, вкл. нашите земи и много други чужди земи с тяхното негръцко население. С други думи, на всички „варвари, възприели и усвоили културата си от цивилизованите гърци“.

Седем десетилетия след прогласяването на тази идея от Вулгарис и две десетилетия след смъртта му в науката възниква голям спор, породен от известния нем-

ски историк и филолог Якоб Фалмерайер, който за голям ужас на почитателите на гръцката класика в Гърция и извън нейните граници с изследванията си доказва, че между населението на съвременна Гърция и древните гърци от класическата епоха в IV век пр. Хр. няма и не може да има нищо общо; че след протеклите през Късната античност и цялото Средновековие миграционни процеси нищо не е останало от етническият тип на древното население и че населяващите гръцките земи през съвременността са смесица от потомци на всички народи, прекосили тези земи в течение на хилядолетия, сред които самите гърци са най-малобройни, разтворили се сред огромните маси от славяни и турци, но също така власи и албанци.

В научната дискусия, последвала публикациите на Фалмерайер и продължила през целия XX век, изследователите насочват вниманието си върху многобройните топоними по територията на Южна Гърция, които те считат за „славянски“ и за чийто произход се излагат различни теории, като постепенно се утвърждава тезата, че в течение на VI и VII век сл. Хр. цялата тази територия била „заята от огромно море славянски нашественици, оставили следи само в топонимите, а те самите били в течение на едно до две столетия асимилирани от местното население, запазило напълно не само своя етнически тип, но също и своите обичаи, своята култура и своя език“. В Гърция този въпрос се обявява за приключен, когато след Балканските войни 1912–1914 г. топонимите със съмнителен произход се заменят с техни „гръцки“ еквиваленти — а това са над 2000 названия на селища, реки, блата, езера, планински върхове и други подобни. Този процес се повтаря през 20-те и в края на 40-те години на XX век в новоприсъединените към Гърция територии след Първата и Втората световна война, населението на които е заставено да напусне родината си. Паралелно с преименуването на топонимите се заличават и всички следи от езика на предишното население, запазени дотогава в паметни надписи в обществени и частни постройките, в църкви и гробища.

Независимо от това тъй радикално премахване на доказателствата за „славянското“ присъствие в Гърция, „славянските топоними“ продължават да занимават науката през целия XX век — дори след съществения принос за решаването на проблемите от страна на някои прочути слависти, между които и руско-немския учен Макс Фасмер, завеждащ в течение на десетилетия Катедрата по славистика в Берлинския университет и считан за най-добрия познавач на етимологията на „славянските“ езици, към които се причислява и старобългарският. На тази тема той посвещава голяма монография, излязла в 1941 г. и след това неколккратно препечатвана, в която разглежда повече или по-малко подробно етимологията на около 2000 според него „гръцки“ и около 1800 „славянски“ топоними. Повечето от тези топоними той заема от гръцки географски речник, издаден в 1920 г., а и от някои исторически извори от VI до XV век — по понятни причини по-стари исторически извори не използва, защото като привърженик на теорията за „славянското нашествие в VI–VII век“ не може и не иска да допусне, че преди това на Балканския полуостров е имало население, което да си служи със „славянски“ език. След като обявява Фалмерайер поради слабото му познаване на руския език за дилетант, сам той си затваря очите пред обстоятелството, че много голяма част от топонимите, считани от него за „славянски“, са непроизносими не само от гърците, но и от другите „славяни“; но те не могат да бъдат и правилно записани не само с гръцката азбука, но и с азбуките, използвани от всички „славянски“ народи. Освен с българската азбука! А топоними като Балджа, Белъш, Бездън, Бъзово, Бърдник, Дървен, Жужъл, Къщици, Забърдо, Стръково, Трън, Тръстеник, Търново, Кръстен, Дъжница, Мръчко, Вълчица, Върбишче, Сърбица, Стръмен, Чърнеш, Чърница, Църква, Църквишче и много други подобни ще открием по цялата територия не само на

днешна България, но и в Гърция, Албания и Македония, преди заменянето им с „произносими“. Наличието на тези „славянски“ топоними, както и техния произход Фасмер не може да обясни — също както не може да обясни честата употреба по цялата територия на Балканския полуостров, но най-вече в Южна Гърция, на топоними, според него „произхождащи от името на едно турско-татарско племе, разположено по долното течение на река Дунав“. А тези топоними се отнасят не само за селища, каквито срещаме в Етолия, Акарнания, та дори на островите Крит и Тасос, и които биха могли да бъдат основани и от преселници или пленници от съответното племе, но също и за едно езеро и за един планински връх в Тесалия.

При все че по темата за „славянските“ топоними в Гърция е писано много, някои нейни страни остават извън вниманието на изследователите — на първо място, съдържанието на самите съществителни имена, но също и богатството на понятия, представяни в тях, което трудно може да се свърже с тесния кръгозор на „първоначалните обитатели на блатата в Задкарпатието“ — с тяхната флора и фауна и с личните им имена. В този смисъл трудно можем да допуснем, че те са носили със себе си и дори че са познавали дъбове, лешници, явори и бръшляни, че са имали църкви или поне църквици или че са носили собствени имена като Момчил, Борил и Събо. Сигурно би било интересно за българския читател да научи по какъв начин гърците са писали и сега пишат тези (вече заличени!) топоними със своята азбука. Ето и няколко такива примери: Μτλεμενιάνι (Племеняни), Μτρωφλίανι (Бръшлян), Μομτίλας (Момчил), Μλζίον (Бъзйе), Πανίτζα (Баница) — и тук списъкът може да се продължи на много страници.

В този смисъл изследванията на известния гръцкия славист проф. Федон Малингудис разкриват още една интересна страна на „славянските“ топоними в Гърция — макар и тези негови изследвания да остават извън вниманието на останалите изследователи, в т. ч. и българските. Той успява да покаже, че много от тези топоними, впоследствие погърчени, са били свързани най-тясно с началото на земеделието — с разораването на целините и изсичането на горите. Показва, че „славяните“, които са ги въвели, не са били нито чергари-скотовъдци, нито ловци и риболовци, за каквито ги считат до днес повечето от изследователите, а са били опитни земеделци. И спори с някои известни съветски автори, които цитират невярно и преиначават неговите думи. Но въпросът, който възниква оттука, е: какво ранно земеделие ще внедрят и какви целини ще разорат през VII и VIII век „новозаселилите“ се славяни в една земя, която от много хилядолетия преди това познава добре интензивното земеделие — защото тези „славянски“ топоними, свидетелстващи за най-ранното обработване на земята, се срещат дори в Тесалия, която през цялата историческа епоха е една от житниците на Балканския полуостров?

Наложената в науката предимно от руски и гръцки автори теория за асимилирането на „славянските нашественици“ в Гърция заедно с тяхното пълно претопяване и безследно изчезване още през Ранното средновековие ни се предава заедно с „българския вариант“ на същата теория. Според този вариант, в нашите земи освен „славяни“, дошли също така и някакви „прабългари“, за които тези изследователи твърдят, че по произхода си били угрофини, турко-татари, хуни и дори монголоиди. И били асимилирани в нашата страна от същите „славяни“ (претопените в Гърция!), но за разлика от тези в Южна и Централна Гърция, те не оставили след себе си нито топоними, нито каквито и да било други следи от своя език. А преди „славяните“ и „прабългарите“ да дойдат в нашите земи, местното население, известно на науката под названието „траки“, измряло — и за тези „измрели траки“ бащата на историята Херодот твърди, че били най-многобройният народ след индийците. А измрели без да оставят нито топоними, нито каквито и да било думи от

своя странен и чудноват език, за който само „траколозите“ са убедени, че го знаят — както са убедени, че този народ нямал писменост. Интересно е обаче и още едно много странно обстоятелство във връзка с миграционния процес: Преминавайки през „обезлюдените“, но плодородни земи в Мизия, Тракия и Тесалия, „скитниците славяни, тръгнаха от блатата отвъд Карпатите да търсят земя за заселване“, подминават тези безлюдни земи и се натъкват сред чукарите в Пелопонес, където могат само да развъждат кози! И всички те измират сред тези чукари — или биват претопени и елинизирани от тамошното местно население, оставяйки след себе си само своите две-три хиляди топонима, които с нищо не смущават това местно население в течение на цели 12 столетия, преди то да се сети да ги замени с топоними на **своя** собствен език.

Естествено, такива теории не решават проблемите за етническия произход на местното население на Балканския полуостров и преди всичко в Гърция. В спора за чистотата на гръцкия етнически тип името на Вулгарис не се споменава, макар и той пръв да създава теорията за непрекъснатостта на културната традиция в гръцките земи, поддържана в продължение на хилядолетия от местното „гръцко“ население — а едва ли може да се посочи друго по-красноречиво опровержение на тази му теория от неговия собствен произход. Но идеите на Вулгарис се разпространяват и днес, 200 години след смъртта му, и то не само в Гърция, а по цялата наша планета със замаха на Холивуд и със средствата на всички съвременни глобални медии. Дълбоко впечатляващи широкоекранни спектакли правят достъпни и нагледни както победите на „гърка“ (от Македония!) Александър Велики, така и на „гръците“ от Тракия, Мизия и Тесалия срещу Троя — макар и за „онагледяването“ на тези събития да са използвани според авторите на филма 800 съвременни гладиатори (не статисти и стандмени!) от България и Мексико, между които нито един от потомците на „непобедимите гърци“. От тези масови медии ние най-после научаваме и цялата истина за Шлиман — за чиито открития в Троя и Микена заслугата била в действителност не негова, а на гръцката му съпруга. От туристическата пропаганда пък научаваме, че Орфей произхождал от Гърция, а от българските вестници — че нашите прадеди си докарвали от Атина скулптори и дори ковачи на метал, понеже през изтеклите дотогава три хилядолетия, от когато използвали свои рудници за добив на злато и мед, те не могли още да се научат да ги обработват.

* * *

Неотдавна изтеклият ХХ век ни показва колко рисковано, но също и необосновано от науката е създаването на расови теории въз основа на недоказуеми предания относно етническия произход на даден народ или на определени обществени кръгове. И тъкмо новите изследвания от последните десетилетия в областта на етногенезиса на народите в Югоизточна Европа ни учат, че много аксиоми, с които до неотдавна науката оперираше, не могат повече да се поддържат. Учат ни и че проблемите на етногенезиса са твърде сложни и не могат да се решават едностранно от филологията и историята без помощните науки, в това число археологията, но също биологията и палеолингвистиката, при това с използване на данни, извлечени от изследвания върху значително по-обширен регион, обхващаш и териториите, съседни на нашите земи на югоизток и североизток от Черно море до Кавказ и Персийския залив. А това означава, че ние сме още далеч от решаването на тези проблеми и знаем с положителност само това, че не можем да се облягаме вече на резултатите от досегашните изследвания. И това засяга не само етническия произ-

ход на т. нар. гърци и славяни, но и техните езици, също както и материалната и духовната им култура. За решаването на тези проблеми досега пречеха политическите манипулации на великите сили, център на чиито интереси беше Югоизточна Европа, където от древността са се пресичали всички пътища от Западна и Северна Европа за Азия и Африка. А те използваша всички средства, за да оказват влияние дори върху науката, манипулирайки в своя полза нейните изследвания. Да се надяваме, че в рамките на Европейската общност най-после ще се открие възможност пред нашите народи да прочат сами, без помощта на своите мними приятели, собствената си история. И да разберат, че тази **обща** история повече ги сближава, отколкото ги разделя.

Асен Чилингиров

ЗА АКАД. ИВАН ДУЙЧЕВ И НЕГОВОТО ВРЕМЕ: АРХИВНИ СВИДЕТЕЛСТВА ЗА ПРОФЕСИОНАЛНАТА МУ СЪДБА

През пролетта на 2007 г. се навършиха сто години от рождението на големия български учен и популяризатор на българската старина акад. Ив. Дуйчев. Прието е да отбелязваме подобни годишнини с фанфарни шествия, но сътвореното от Ив. Дуйчев в областта на българската медиевистика, методологията и организацията на историческата наука, архивистиката, защо не и в областта на националната историческа пропаганда е от такава величина, че едва ли се нуждае от юбилейна актуализация. Избрах по-различен подход — да издира архивни свидетелства, които да разкажат повече и по-точно за известното от слухове и спомени за него. Мисля, жизнеутвърждаващата мисия на акад. Ив. Дуйчев следва да бъде оценена през призмата на една по-точна представа за неговото време в науката — за да го видим като творец-човек в конкретни житейски обстоятелства, в автентична житейска среда.

Репресиите в Софийския университет. През 1996 г. Академичният съвет на Софийския университет взе решение да се проучи въпросът за репресираните преподаватели и студенти в университета след 1944 г. Ангажирана с това проучване, за пръв път попаднах на автентични документи за личната съдба на акад. Ив. Дуйчев, отнасящи се към далечната 1945 г., когато към него се прилага остракизъм. Уволнен от университета, младият учен е само на 38 години, а завежда Катедрата по история на България, на Византия и на балканските страни и има блестяща академична перспектива. Това вероятно е сред най-тежките изпитания за него: винаги е затворен пътят му към студентската аудитория. Загубата е не само лична — един висок интелектуален дух е лишен от общуване и следовници сред младите генерации българи, избрали университетското образование.

Документалните свидетелства за личната драма на Ив. Дуйчев са оскъдни на фона на обемистата документация, хвърляща светлина върху ситуацията в Софийския университет — едни изцяло непроучени взаимоотношения, които биха разказали повече за случващото се в сянката и под закрилата на официалната политика. Именно в това поле политическата инициатива престава да бъде натиск, осъществяван отвън, а попътен вятър за поделите я. Съдбата на Ив. Дуйчев може да бъде разбрана по-добре на този фон.

През есента на 1944 г. академичният състав на Софийския университет попада под ударите на „Наредба-закон за прочистване на учителския и преподавателския състав в народните основни и средни училища, учителските институти и Уни-